

Rasti matą Eduardo Mieželaičio formatui

Elena Baliutytė-Riliškienė, *Eduardas Miežėlaitis tarp Rytų ir Vakarų: pasivaikščiojimas su Waltu Whitmanu ir staugsmas su Allenu Ginsbergu*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 350 p., ISBN 978-609-425-234-1

Imantis tokios monografijos laukia iššūkis, primenantis miežėlaitišką žodį *ant-uždavinys* – iš karto prieš akis iškyla asmenybės mastas ir šakotumas, kūrybos užmojai ir jos sklaidos apimtys, istorinio vaidmens dviprasmiškumas ir galybė kitų „sunkinančių aplinkybių“. Žinia, Miežėlaitis siekė būti ir kurį laiką buvo istorinio laiko smagalyje, vėliau atsidūrė nuošalėje ar net paraštėje. Ne paslaptis, kad šiandien kai kam norėtųsi ši autorių suvisam užmiršti ir „palaidoti istorijos šiukšlyne“ – bet sykiu atsimername, kad toji frazė sovietmečiu buvo populiarus ir veiksmingas ideologinis nuosprendis, tad jo galiojimo laikas rašytojams turėtų būti pasibaigęs. Čia verta prisiminti Vincą Mykolaitį-Putiną, mokiusį dėmesingai žvelgti į praeities literatūrą ir vertinti kiekvieną kūrinį, „kuris kada nors bent koku atžvilgiu buvo gyvas: buvo skaitomas ir reikalingas, reiškė kokią visuomeninę mintį, davė pradų tolimesnei raidai“¹. Išties, panašios monografijos tarsi perkelia kūrėjus iš istorinio į „amžinąjį“ kultūros erdvėlaikį, leisdamos suvokti, kur jų kūryba yra dabar, ir numanyti, kur galėtų būti ateityje. Šią mintį „iš vidaus“ palaikytų tyrinėtojos teiginys, jog „kultūros istorijos motyvai Miežėlaičio kūryboje visada turi esamojo laiko prasmę“ (p. 275), ir paties poeto polinkis kūrybiškai tapatintis ne su praeitimi, o su ateitimi (plg.: „Man ne taip rūpi tradicijos tęsinys, kaip projekcijos momentas bet kurio amžiaus bet kurioje tradicijoje“ – *Mūza ir upėtakis*, p. 255).

Perskaičius monografiją galima tvirtai tarti, kad jos autorė Elena Baliutytė randa savąjį analizės ir vertinimo matą – su derama atida, išmanymu ir taktu

1 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidykla, 1936, t. 1, p. iii.

„matuoja“ visą Mieželaičio fenomeno tūrį, įveikdama pagundas, kurioms neretai pasiduoda šiandieniniai autoritetų dekonstruktoriai ir kurias koduoja pati žodžio *matuoti* polisemija: juk pastarasis dar reiškia skelbti šachuojamo karaliaus pralaimėjimą, o *matus mėtyti* – gudriai meluoti slepiant tikslus. Tyrinėtoja tvirtai laikosi kurso tarp Scilės (naujosios išpopuliarėjimo konjunktūros, demaskavimo bei revanšizmo aistros, vertybinis daltonizmas) ir Charibdės (senoji sovietinė „muitinės kontrolė“, nūnai įgudusi iš sąmonės persikelti į pašamonę). Remdamasi ilgamečiu sovietmečio tyrinėjimo įdirbiu ji racionalias išvadas derina su intuityviom prielaidom, analitines išvalgas – su sintetiniais apibendrinimais, neįsijausdama nei į prokurorės, nei į advokatės vaidmenį. Nenudailina savo tyrimo objekto briaunų, bet ir neskelbia Niurnbergo nuosprendžių – svarbu pateikti kuo tikresnį, neapkarpytą ir neretušuoatą gyvenimo bei kūrybos vaizdą, kuo sąžiningiau liudyti, sykiu neleidžiant skaitytojui užmiršti, kad žmogaus, juolab poeto, gyvenimas ir likimas visada lieka iki galo neišmatuojamas.

Toliau vardijant privalumus, pažymėtina, jog tai solidi, bet ne sunkiasvorė monografija. Natūrali, laisvai kvėpuojanti, kanoniškai nesuveržta struktūra. Patikimas faktografinis gruntas, detalės ir panoraminis vaizdas stiprina kits kitą. Jaučiamas eseistinis laisvumas, kuris netampa atsainiu žaidybiškumu koketuojant su skaitytoju. Skaitytojas liks tik dėkingas, kad nepiktnaudžiaujama užsimiršusio literatūrologo (Romualdas Granauskas pasakytų *literat-urologo*) mokslingumu ir kad kategoriškesnes išvadas leidžiama pasidaryti jam pačiam. Taip pat įvertins etiškai patrauklią laikyseną – tyrinėtoja mieliau renkasi žmoniško reabilitavimo, o ne demaskavimo galimybes, išmintingai neužmiršdama, kad ėmėsis registruoti kitų nuodėmes, neišvengiamai prisišauksi ir tą, kuris suregistruos tavąsias. Atidengiamas ir išryškinamas kitas ir kitoks Mieželaitis, iškeliamas jo kūrybos estetiškas novatoriškumas bei programiškumas, ryšiai su nacionaline tradicija ir su tuometiniu sovietiniu diskursu, atskleidžiant visą priartėjimų ir nutolimų nuo oficialiosios ideologijos paletę, pastabiai fiksuojant tikslingus, su ideologiniu kontekstu susijusius poetinės strategijos ir taktikos vingius. Išlaikomas sveikas privalumų ir trūkumų balansas, interpretuojama išvalgiai ir įtikinamai, o kritikuojama dalykiškai ir profesionaliai, nepiktai paironizuojant „metaforinių perifrazių plėtinių plėtinius“. Apskritai paliečiama daug „karštų taškų“, sužadinančių bendresnius, įskaitant poleminius, svarstymus, iš kurių keletu tebus leista pasidalyti.

Pirmiausia dėl metodologijos. Pasirinktoji sociokritinė metodologinė priemonė (literatūra suvokiama veikia kaip sociali komunikacija, o ne autonominė

struktūra) paliečia bendresnę sovietmečio tyrimo problemą – juk toji komunikacija ir jos mokslinė recepcija turėtų būti patikimai dokumentuota, o tuometinėse recenzijose, spaudos atsiliepimuose galėjo būti ir buvo dokumentuojama toli gražu ne viskas. Viešieji ano meto liudijimai – jau perkošti išorinės ir vidinės cenzūros, neatspindintys neoficialiosios nuomonės ir būsenų, kurios buvo nemeluotai tikros, bet liko nepaliudytos. Kita vertus, sociokontekstinė prieiga nelabai koreliuoja su literatūros lauko autonomijos idėja, tolydžio pabrėžiant Mieželaičio indėlį įtvirtinant modernistinės formos reikšmę ir plečiant meno bei menininko autonomiją. Panašiai trūktinas atrodo ir apsisprendimas gyvenimo istorijos pasakotojo balsą atiduoti pačiam „objektui“ (sk. „Mieželaitis kitų akimis“). Tarkim, Mieželaičiui adresuoti laišakai (daugelis pabrėžtinai pataikaujantys, netgi liokajiški), nors įdomūs ir informatyvūs, iškalbingiau apibūdina ne adresatą, o adresantą bei jo aplinką ir tik paryškina paties „objekto“ atsakomųjų laiškų poreikį.

Pavadinimas prezentuoja Mieželaitį kaip esantį įtampos lauke tarp Rytų ir Vakarų. Rytai čia siejami su buvusiu Rytų bloko šalių socialistine ideologija ir socialistiniu realizmu, o Vakarai – su visu, įskaitant JAV, Vakarų kultūros arealą, taigi politika ir kultūra atsiduria toje pačioje paradigmoje. Walto Whitmano ir Alleno Ginsbergo vardai traukia Mieželaitį į vakarietišką kompaniją, tačiau jo vakarietiškumas aiškiai „skylantis“, dvilypis. Savo idėjinę prigimtį tai kairuoliškai ideologiškai angažuotas komunizmo simpatikų (Paulio Eluardo, Bertoldo Brechto, Pablo Picasso, Pablo Nerudos) vakarietiškumas, kurį „praplatino“ ir Rytų pusėje išplatino prancūzų marksisto Roger Garaudy knygos *Apie realizmą be krantų* vertimas į rusų kalbą (1966), sukėlęs diskusijų apie „socializmą be krantų“. Pasaulėžiūros plotmėje šis politiškai angažuotas vakarietiškumas atšlyja nuo Vakarų autorių (Thomaso Stearnso Elioto, Ericho Frommo) „pesimistinės“ žmogaus koncepcijos, o metodologine prasme turi mažai ką bendra su vadinamuoju Vakarų formalizmu (pirmiausia Naująja kritika), kuris formaliuosius teksto elementus suvokia kaip žmogaus ontologinės situacijos komentarą. Mieželaičio modernizmas – optimistinis ir socialistinis, atmetantis gelminį, metafizinį Vakarų vertybių sistemos matmenį. Jame nėra vakarietiško krikščioniškojo istoriosofinio matmens, kokį turėjo, tarkim, Czesława Miłoszo katastrofistinė vizija ir joje slypinti soteriologinė idėja, istorinio laiko perėjimas į transcendentinį (prie transcendencijos klausimo dar sugrįšime). Kaip žinome, Miłoszas buvo metafizinis poetas, kurio nekankino baimė „atsilikti nuo laiko dvasios“. Jam

svarbiau atrodė jausti savo epochą su visomis jos kontroversijomis, bet netapti ideologiniu įrankiu, kaip atsitiko daugeliui politiškai angažuotų kūrėjų. Neužmirština ir tai, kad 6-ame dešimtmetyje prasidėjęs *Atlydys* savo vakarietiškomis iliuzijomis tik maskavo principinį požiūrį į Vakarų kultūrą kaip į buržuazinės ideologijos ir krikščionybės skleidėją bei įtvirtintoją ir istorinės raidos požiūriu buvo veikiau ne pažanga, o atžanga, nes stalinizmo atmetimas galiausiai reiškė grįžimą prie „lenininių gyvenimo normų“. Pagaliau demonstratyvus, literatūriškai iliustratyvus Mieželaičio vakarietiškumas stokoja natūralumo ir psichologinės autentikos – tarkim, Birutė Pūkelevičiūtė, savo *Metūgių* epigrafu pasirinkusi Whitmano citatą „Jei kūnas nėra siela, tai kas tuomet yra siela?“, atrodo kur kas gyvesnė ir tikresnė „vakarietė“. Tad ilgokas pavadinimas ir jo vakaruosna kreipiantys „pasivaikščiojimas“ ir „šauksmas“ turi intriguojančios egzotikos, bet stokoja tikslumo.

Panašiai „įskilęs“ ir ideologinis-moralinis Mieželaičio portretas. Tokio įskilimo nacionalinį-psichologinį niuansą yra pastebėjęs Algimantas Baltakis: lietuviui menininkui reikia visų įmanomų premijų ir kartu kankinio erškėčių vainiko. Monografijoje Mieželaitis ryškiausiai matomas ir vertinamas *rašytojo / valdžios* (politinės galios) paradigmoje, kur rašytojui tenka opozicionieriaus, sistemos kritiko ar prievartaujamos aukos, kuri pasidavė ideologiniam spaudimui gelbėdama kūrybą, vaidmuo. Vis dėlto tai nepaaiškina charakteringos kosminės megalomanijos psichologijos, „stipraus, narciziško aš“, neatskleidžia vidinio jo tvėrmės ir raidos mechanizmo, raizgios legitimuotos galios ir nelegitimuoto autoriteto sampynos. Mano galva, čia derėtų įdėmiau pasvarstyti ir *rašytojo valdžioje* paradigmą, mūsų literatūrinėms autorefleksijoms šviežesnę ir provokatyvesnę. Monografijoje ši tema neignoruojama, bet pristatoma labiau faktografiškai, nesigilinant į psichologines, psichoanalitines, egzistencines ar tiesiog buitiskai pragmatines tokio statuso implikacijas. Mieželaitis buvo iš prigimties agoniškos (sengraikių prasme) dvasios žmogus, o kovos, konflikto būvį neretai ir pats provokavo, čia stodamas į priešakinę fronto liniją, čia traukdamasis į apkasus. Šia prasme jo asmuo primena daugmintį Odisėją – paprastakilmį, atkaklų ir įžūliai išradinę herojų permainingu veidu, darantį nestandartinius ėjimus bei sprendimus – atsižvelgiant į dievų valią, garbingai, jei įmanoma, ir nelabai garbingai, jei tai neišvengiama. Tačiau priklausantis sąjunginiam elitui ir Petro Griškevičiaus personaliniam tinklui, skrupulingai fiksuojantis premijas, vardus ir ordinus Mieželaitis lieka antrajame plane arba anapus kadro. O juk valdžios

pripažinimo ženklų iš visų lietuvių rašytojų jis prisirinko daugiausia ir, šiaip ar taip žiūrėsi, buvo labiausiai legitimuotas. Beje, kai ką (pvz., ar būta bendradarbiavimo su KGB) ne pro šalį patikslinti ir faktografiškai. Atitinkamai sugestijuojama, kad buvimo valdžioje motyvai labiau altruistiniai (ginti lietuvių literatūros reikalą, apeiti dogmatizuotus reikalavimus), o ne egoistiniai. Pilnesniam vaizdui praverstų ir favoritizmo reiškiny – priklausymas ir lojalumas partijai kaip karjeros ir socialinės gerovės sąlyga (šią sąvoką, tikslindamas savo knygos *Sugrįžimas iš SSSR* įspūdžius, suaktualino André Gide'as). Populiariausiomis privilegijomis (kelionės į užsienio šalis, sanatorijos, spec. parduotuvės) gundomi rašytojai, suprantama, turėjo už lengvatas „atidirbti“ ir buvo akylai stebimi. Štai tokia moraliai korumpuojanti praktika, su kuria Mieželaitis taikstėsi ir kuria naudojosi gyvenime, bet maištavo kūryboje. Prisitaikė nesusitaikydamas – ar susitaikė neprisitaikydamas? Aišku viena – komunistinės ideologijos pamatais jis neabejojo, sau ir draugams kaskart principingai primindamas: mes – komunistai. Šiai „poezijos kunigaikščio“ pozicijai ir pasekmėms įvertinti trūktų liudijimų tų rašytojų, kurie buvo kitoje barikadų pusėje ir kuriems Mieželaitis nebuvo autoritetas. Tarkim, diskvalifikuojantis Jono Juškaičio vertinimas: „E. Mieželaičio vieta aiški, nes jis buvo nuo pat pradžių ir liko komunistas, tik turėjo nesusipratimų su savaisiais. Apie jį viskas ir pasakyta, nebent iškiltų kokių naujų dar nežinomų archyvinių dokumentų.“² Man regis, Juškaičio nuomonė tik patvirtina, kad Mieželaičio vieta nėra aiški (monografija tą „viskas pasakyta“ argumentuotai paneigia), jo *locus standi* tebėra labilus ir ambivalentiškas, skirtingas skirtinguose diskursuose (žiniasklaidoje, literatūroje, kultūroje, tautos bei valstybės istorijoje). O gal šis poetas yra tiesiog pasmerktas likti nepastoviosios pusiausvyros įkaitu, turint galvoje, jog šiandien visi esame postmoderniai hibridiškos vertybių mugės įkaitai?

Turint galvoje, kas pasakyta, manyčiau, netikslu teigti, kad Mieželaitis priklauso 1920–ųjų tragiškajai generacijai, t. y. kartai, kurios tragiką lėmė 1940–ųjų valstybės praradimas. Poetas priklauso tai kartos daliai, kuri šį praradimą sveikino, o vėliau padėjo įtvirtinti, tad sieti ją su Broniaus Krivicko ir Mamerto Indriliūno bendražygiais galėtume nebent chronologiškai, bet ne vertybiškai. Vertybinį šios kartos požūrį į Mieželaitį, tuometinį literatūrinio gyvenimo flagmaną ir LKP CK narį, mums galėtų patikslinti Kazio Bradūno straipsniai „Vėl

2 Jonas Juškaitis, *Trauktis atsišaudant: Apie knygas, laikus ir žmones*, Vilnius: Homo liber, 2016, p. 74.

balsas iš Stalino kapo“ (1969) (šis straipsnis minimas ir aptariamoje monografijoje), „Ar Leninas jau ir lietuvių literatūros klasikas“ (1970), „Literatūrinės kritikos traiškymas“ (1972), išspausdinti 2017 m. išėjusioje Bradūno kritikos ir kultūrinės publicistikos rinktinėje *Kertinė paraštė*.

Su opiaisiais literatūros ir valdžios santykiais itin siejasi Pierre'o Bourdieu literatūros lauko samprata, kuri yra tapusi mūsų literatūrologijoje nepajudinama ir kurios vaizdinys ima įgyti mitinių savybių. Tai galios žaidimų laukas, kuriame viešpatauja nuožmi konkurencija, tikras socialinis darvinizmas, kur pripažįstamas tik puolančiojo-besiginančiojo etosas, perimtas iš marksistinės-lenininės klasių kovos dogmos. Individai čia egzistuoja kaip valdantieji ir pavaldiniai, o tokia deindividualizuojanti hierarchija neigia žmogaus asmeniškumą ir orumą, kuriam Mieželaitis buvo itin jautrus, eliminuoja nuolatinę refleksyvą savistabą – esminį europietiškos kultūros sandą. Kaip atsimename, uždarumas ir griežta hierarchija buvo būdinga visai sovietmečio kultūros ideologijai. Ir šiandien kai kas šį lauką suvokia vien kaip konkurencinės kovos areną, kur buvusiųjų subjektų (Bourdieu žodynu – agentų) sugražinimas nėra gera naujiena esamiems ir būsimiems subjektams. Mieželaitis, pats pakaitomis žemintas ir aukštintas, puikiai išmanė šio anaip tol ne žaismingo lauko žaidimo taisykles ir ilgokai išsilaikė valdančiojo pozicijoje. Todėl ir jam (kaip ir visų mūsų konformistinei sąžinei) tenka kaltės dalis dėl to, kad iš literatūros lauko buvo išstumti tokie rašytojai kaip Antanas Kalanavičius, kad garsiai tūtuojantis literatūros ekspresas riedėjo be Antano Miškinio *Psalmių*, be stalčiuose brandinamų Juozo Apučio, Romualdo Granausko, Petro Dirgėlos, Ričardo Gavelio, Vytauto P. Bložės, Sigitos Gedos, Juškaičio, Tomo Venclavos, Aldonos Puišytės tekstų bei idėjų. Konkurencija reikalavo dvigubo žaidimo, korumpavo moraliai, tačiau literatūros lauko pašauktinių tai neatbaidė. Neatbaidė tai ir Mieželaičio – ambicingo, atkakliai siekusio ir pasiekdavusio revanšo (pradedant *Mano lakštingala*, 1956), turėjusio diplomato sugebėjimų ir mokėjusio, anot Alfonso Bieliausko, „darytis biografiją“. Reikia neužmiršti, kad tuomet darytis biografiją galėjo padėti ir valdžios nemalonė, kuri išpopuliarindavo asmenį tarp tų, kurie oponavo oficialiajai linijai. Vis dėlto Mieželaitis neįvertino tegu ir teorinės galimybės likti ir išverti nuošalėje, orientuotis ne į istorinį, bet į kultūrinį, metafizinį laiką. Ir, tapęs istorinio laiko įkaitu, galiausiai pasijuto jo atplaiša, „nereikalingu žmogumi“.

Rinkinį *Laida* (1992) recenzavusio Aido Marčėno pastebėta: „Putinas – vertikale, Mieželaitis – horizontale“. Mieželaičio sociokultūrinei laikysenai

trūksta būtent vertikalės, be kurios erdvės ir laiko judėjimas pavirsta tuo, ką Georgas Hegelis vadino *kvaila begalybe*. Į panašų egzistencijos absurdiškumą pats Mieželaitis ima atsimušinėti gana anksti, tokios kaktomušos kulminacija – *Ne-reikalingas žmogus*. Betgi tai – neišvengiama ir logiška atomazga, nes, atmetus prielaidą, jog žmonių egzistencinės ir moralinės tvarkos šaknys glūdi sferoje, kurios žmogus negali valdyti, pasaulis tampa amžinu chaosu ir grumtynėmis su dominuojančiais galios centrais, kurių kiekvienas siekia plėstis kitų sąskaita. (Estetinėje plotmėje kvailąją begalybę savaip atspindi Baliutytės išvelgtas arabeskos principas Mieželaičio poetikoje, kur poetiniai vaizdiniai nepabaigiamai susiję vienas su kitu ir gali tęstis be galo). Centro–periferijos santykis čia suvokiamas horizontaliai, tiktai kaip konkurencinis varžymasis, veikiant įcentrinei įsitvirtinimo ir išcentrinei išstūmimo taktikai bei strategijai. Pergalės azartas ir pralaimėjimo baimė ir apmaudas. Šiose varžytuvėse nebegali rasti egzistencinė distancija, nėra būtinosios nuošalės, leidžiančios atsitolinti nuo kovų triukšmo ir įniršio, raginančio sustoti, kitaip matyti ir girdėti. Nedalyvavimo nuošalės, leidusios literatūroje esmingai dalyvauti ir todėl išlikti tyliosios rezistencijos kartai, Apučiu ir Marcelijui Martinaičiui, Broniui Radzevičiui ir Juškaičiui, Granauskui ir Jonui Strielkūnui, Kalanavičiui ir Algirdui Verbai. Totalitarizmas esmingai pažeidžia žmonijos laiko dimensiją, sujaukdamas atmintį ir istoriją – praeitis čia cenzūruojama ir iškraipoma, o ateitis tėra iš aukščiau primesti ir beprasmiškai kartojami ritualai, užburtas ratas be išeities. Šitai sunaikinama anapusbė už proto ribos, žmogus įkalinamas šiapusbėje be galimybės įsiklausyti į transcendencijos tylą. Šiandien jau valgome šių procesų modifikuotus vaisius, kai transcendenciją energingai išstumia transgresija – perėjimas į chaoso, anormalumo, beprotybės sferą, siekiant vojaristinio malonumo išvysti tai, kas paslėpta. Akivaizdu, kad vietos žmogaus būties anapusbėi nepaliko ir utopinė pasaulio atnaujinimo bei atjauninimo idėja, palaikoma žmogaus – kosmoso šeimininko mentaliteto. Šiame kontekste įsidėmėtina Karolinos Bagdonės mintis, kad „bent jau iš dalies Mieželaičio poezijoje kuriamas pokyčio ir transformacijos (visuomenės mastu) įvaizdis veikiausiai tėra mitas“³. Pastarąją prielaidą palaikytų *nuobodulio visuomenei* būdingas prasmės ištuštėjimas, kurį skatino totalitarinės tvarkos diegiamas *Gleichschaltung* – nykus vienodumas, sterili niveliacija ir uni-

3 Karolina Bagdonė, „Europietiško apraiškos lietuvių sovietmečio poezijoje: estetinis tapatybės laisvinimas“, *Colloquia*, 2018, Nr. 41, p. 123.

fikacija, prisiderinimas prie viešpataujančios ideologijos, mankurtiškai užmiršus visus transcendentinio išganymo pažadus.

Diskutuoti kursto ir prometėjiškumo tema. Baliutytė toliau tęsia ideologinę Mieželaičio *Žmogaus*, kaip nugalėjusio ir gyvybę praradusio Prometėjo abstrakcijos, dekonstrukciją, pradėtą Vytauto Rubavičiaus, Rimanto Kmitos ir kitų tyrinėtojų. Išaukštintasis Žmogus čia tampa priemone, instrumentu, kuriuo reiškiasi materijos dėsniai, taigi iš subjekto ima darytis objektu. Pastatytas į Vitasatos centrą, jis „nelabai žino, ką toliau veikti“ (p. 156), tad belieka narciziškai gérėtis savimi. Mieželaičio prometėjiškasis humanizmas, atremtas į Renesansą ir Apšvietą, šiandien atrodo ne tik perdėm ideologizuotas, bet ir filosofiniu požiūriu lėkštokas, vienpusis ir selektyvus, ignoruojantis jau tuo metu išryškėjusią marksizmo ir liberalios modernybės kritiką. Leszekas Kołakowski, *Pašnekesių su velniu* (1965) autorius, sako: „Netikiu prometėjišku idealu. Mano nuomone, čia viskas nuolatos baigiasi katastrofomis. Išėities tašku laikant neribotą žmogaus galios viešpatavimą, kelio gale ateina Nebukadnezaras“⁴. Pasak Kołakowskio, tikėjimas žmogaus visagalybe yra didžiausias pavojus, šiuo metu gresiąs žmonijai, kuri, save pakylėjusi iki dieviškos visagalybės, primena žalčio suviliotą (būsime kaip dievai) pirmąją žmonių porą. Įdomu prisiminti, jog Antikoje, kitaip nei Renesanso ir Apšvietos tradiciją plėtojančiuose Antano Maceinos ir Vytauto Kavolio raštuose, vyravo neigiamas požiūris į Prometėją. Antai Hesiodas laikė jį gudriu apgaviku, kurį Dzeusas baudžia pagrįstai. Pasak Aischilo, Prometėjas davė žmonėms aklą viltį, bet nedavė sugebėjimo numatyti savo ateitį, davė amatus ir menus, tačiau nesugebėjo išmokyti žmonių būti teisingais ir jausti gėdą. Dievai, keršydami jam ir žmonėms, pasiuntė į žemę pirmąją moterį – Pandorą, kurios skrynios chtoniškoji fauna pasirodė nemari. Beje, šias temas plėtoja ir Gide'o juodasis humoras apie prastai prikalta Prometėją (*Prometheus Illbound*, 1919), t. y. tas „dekadentiškasis“ Vakarų modernizmas, kurio Mieželaitis, „saulėtasis eliuariškojo tipo modernistas“, suprantama, į savo aktyvą neįtraukia. Prieš dievus sukylantis Prometėjas gerai tiko *socializmo žmogišku veidu* programai, tačiau skvarbesni protai šia programa toli gražu nesižavėjo. Witoldo Gombrowicziaus *Dienoraščiuose* skaitome: „Sovietinis, ideologizuotas ‚humanizmas‘ – ta jų dorybingoji patranka, dorovinio pasmerkimo sviediniais šaudanti į ‚smurtą žmogaus atžvilgiu‘. Bet kodėl ta patranka šaudo tik viena kryptimi, iš Rytų į

4 Ger Groot, *Doi sielos: pašnekesiai su šiuolaikiniais filosofais*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 31.

Vakarus? Kokia gi čia dorovė... vienakryptė?“⁵ Beje, selektyvusis humanizmas puikiai veikia ir šandien – palyginkite, kaip aktyviai reaguojama į kelių žmonių žūtį žiniasklaidos gerai apšviečiamose teritorijose, ir kaip petitu pranešinėjama apie šimtų ir tūkstančių skerdynes kur nors Afrikoje.

Aptariamoje monografijoje esama žaismingos „satanistinės“ užuominos: „Dėl galimybės kurti Mieželaitis buvo pasiryžęs eiti su velniu obuoliauti, naiviai tikėdamasis jį pergudrauti“ (p. 10). Apskritai ši tema tik įvardijama ir eliminuojama kaip autoriui nebūdinga ir primetama be pagrindo. Mano nuomone, Mieželaičio „satanizmas“, jei šėtoną suvoksime kaip universalų blogio simbolį ir nepulsime mėtyti į jį rašalinių, yra pakankamai intriguojantis ir nėra lengvai apeinamas. Juolab kad pati tyrinėtoja intuityviai nujaučia šio momento svarbą: „Fausto ir Mefistofelio kontrduetas yra vienas pastovijų jo [t. y. Mieželaičio – MŠ] eseistikos ir poezijos motyvų. Atrodo, kad šiame mito modelyje jis įžvelgė savo gyvenimo algoritmą“ (p. 318). Ši tema neapeinama, žinoma, ne todėl, kad labiausiai mėgstama iš septynių pypkių buvo toji su Mefistofelio atvaizdu ar kad *Gnomų* skaičius – 666. Ir ne tiek dėl *juodos saulės* motyvo ar dėl to, kad dvasinės krizės ištiktas poetas laiške prisipažįsta: „Vis dėlto pas mane daug romantiško, daug kažko velniško...“ ir lygina save su Aleksejaus Tolstojaus Oleninu ir Michailo Lermontovo Pečiorinu (nors... Lermontovas su savo Pečiorinu jau būtų rimtesnė nuoroda). Mieželaitis galėjo ir gebėjo visai savaimingai šia tema pareflektuoti-pakoketuoti (beje, monografijoje pakankamai medžiagos, leidžiančios kelti man labai įdomų klausimą: ar ir kiek Mieželaitį galėtume sieti su romantizmo–modernizmo sankirtos reiškiniu, *prakeiktojo poeto, poete maudit* tipažu? Gal tarp jo „prakeiktumo“ ir „pirmųjų vietų sinagogose“ įmanu ieškoti paradoksalaus kompensacinio ryšio? Praverstų psichoanalitinė prieiga? – tokius smegenų sujudinimus laikau neabejotinu monografijos gyvybės ženklu). Rimtesnis argumentas – Johanno Goethe’s ode „Prometėjas“ besiremianti nuostata, kad „poezija turi tapti dievu, o rašomasis stalas – altorium“, t. y. tikrasis dievas, ergo, ir tikrasis būties kūrėjas yra visai ne dievas, o (pageidautina kūrybiškas) žmogus, skelbiantis, kad „pasaulis – tai mano lyra“, o pasaulyje šeimininkaujantis lyrininkas – amžinas ir nemirtingas. Visą būties tūrį užima Poetas, ir kitam, juolab Kitam, paprasčiausiai nebelineka vietos. Nes įvyksta humanistiškai mielas bei psichologiškai miklus kūrinio ir kūrėjo vietų sukeitimas, kurio krikščio-

5 Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1961–1969*, Vilnius: Vyturys, 1998–1999, t. 3, p. 232.

niškoji teologija tikrai nepagirtų. Gal nebūtų tuščios ir sąsajos su Mieželaičio skaitytu Williamu Blake'u, kurio gnostinis simbolizmas, sąskaitos „neteisingai“ pasaulį sutvėrusiam dievui ir tą pirmąją neteisingumą atsverianti kūrybiško žmogaus apoteozė priklausytų iš esmės tai pačiai „šviesos nešėjo“ (tik čia deglą iš Prometėjo perima Liuciferis) paradigmam. Mieželaitis, žinoma, nebuvo joks sąmoningas šėtono advokatas, ir jo demonizavimas lengva ranka jį tapatinant su antžmogiū ar Antikristu priklausytų veikiau davatkiškų triukų sričiai. Tačiau sunku paneigti, jog poetą buvo užvaldžiusi faustiškoji žmogaus visagalybės ir autonomijos iliuzija, kurią gyvenimo praktikon stūmė ne tik marksizmas, bet ir liberalioji modernybė, o dabar prastūminėja pliuralistinė postmodernybė. Todėl šiuo atveju, jei laikysimės principo *medį pažinsi iš vaisių*, verta įsiklausyti į garsiąją Blake'o ištarmę apie Johną Miltoną. Turėdamas galvoje, kaip įspūdingai ir kūrybingai *Prarastajame rojuje* piešiamas Šėtonas, savo „išmaniąją energiją“ pranokstantis Dievo gebėjimus, Blake'as sako – Miltonas buvo Šėtono pusėje pats to nenutuokdamas („He was on Satan's side without knowing it“). Beje, argumentų, jog toje pačioje pusėje padalyvaudavo ir Blake'as, rastūsi pakankamai (mūsų laikais Blake'as – ne tik anglų preromantizmo švietalas, bet ir dalies popkultūros ikona, satanistinių „juodojo metalo“ roko grupių, gotų judėjimo ir pan. įkvėpėjas).

Monografijoje pateikiamas įdomus ir originalus satanistinių implikacijų atmetimo argumentas – kad apie Mieželaičio išdidintą ir suabstraktintą Žmogų būtų tiksliau kalbėti kaip inertišką kūno žmogų, gravituojantį miesčionio link ir kad vėlesnis prometėjiškos versijos antipodas – sotus miesčionis, atpigusio pasaulio pajacas, instinktų herojus, vartotojiškos visuomenės „natūralus žmogus“ – tėra tolesnė pirminio Žmogaus perspektyva ir priklauso tai pačiai pasaulėžiūrinei paradigmam (p. 161). Bet ši argumentą juk galima apgręžti, nes jis tik patvirtina „satanistinę“ logiką – kilnus Prometėjas (o pakrapščius giliau – tik inertiškas kūno monstras) palaipsniui nusimeta kaukę ir tampa cinišku Liuciferiu. Ir tada kyla klausimas, kam priklauso tokia žmogaus nuopuolį ir blogio triumfą užprogramuojanti pasaulėžiūrinė paradigma ir kas galiausiai trina rankas, kai toji paradigma ima veikti praktiškai. (Čia dingtelėjo figūrinis Mieželaičio susidvejinimo dramos paaiškinimas: kai kaukė priaugusi prie veido, ją plėšiant drūčiai skauda, o visiškas nuplėšimas reikštų ir visišką susidarkymą, savęs sunaikinimą).

Ir dar priekabėlė dėl recepcijos. Panašu, jog siekis ištraukti Mieželaičio kūrybą iš *Žmogaus* metamo šešėlio tampa ne kūrybos esmės, o jos „apšvietimo“,

selektyvios atrankos klausimu. Toks siekis psichologiškai suprantamas, tačiau vargiai realizuojamas, nes galiausiai reikštų ir poeto „ištraukimą“ iš paties savęs. Gedos argumentas („Mums užstojo jį jo knygos“), mano nuomone, ne tiek rehabilituoja, kiek pagilina ir sukomplikuoja Mieželaičio fenomeno ambivalentiškumą. Juk tuo norėta pasakyti, kad medis savaime geras, tik jį užstoja ir vertę gadina pernelyg gausūs vaisiai – labai jau vingri kazuistika, iš esmės demaskuojanti save. Ką reikštų Mieželaitis be *Žmogaus* ir jį komentuojančių (taigi, neatskiriamų) vėlesnių savo knygų kalno? Tas faktas, kad šiandieną tarp medžio vaisių randame nemaža valgomų ir maistingų, dar nieko nepasako apie masę tų vaisių, kurie buvo metami į šalį vos prakandus ar net neprakandus. Laikas atsirinks – tik laki vilties metafora. Iš tikrųjų atsirenka ne laikrodžiai ir kalendoriai, o konkretūs žmonės, įskaitant pirmiausia Mieželaičio nemėgiamus kritikus ir jo favorizuojamą „paprastą skaitytoją“.

Priminsiu, kad aptartoji monografija atvira ir vieniems, ir kitiems. Pareikalavusi dešimties metų trukusio pasiryžimo ir kantrybės, rašyta su benediktinišku atsidėjimu, išmanymu ir, nepabijosiu ištart, – meile literatūrai, kultūrai, jos žmonėms, ji gula stipriųjų monografijų rikiuotėje, kuri vistiek ilgėja – visų lituanistikos ir humanistikos krizių pykčiui. Beje, priekabokas šios recenzijos tonas su pykčiu neturi nieko bendra. Tai tiesiog kritikams puikiai pažįstamas paradoksas, kai gerą daiktą baisu pagadinti saldžiomis banalybėmis, ir akivaizdybė, jog apie prastą daiktą šitiek neprisirefektuotum. Literatams paradoksas visada buvo pravartus būdas palaikyti gerą minties ir išminties formą. Išties, argi nuginčysi – *sub specie aeternitatis* karalystę laimi mažutėliai, ir amžinajame kultūros laike galiausiai triumfuoja ne megalomaniškas Žmogus, o Zuikis puikis.